

УДК 341.1

<https://doi.org/10.32703/2663-6352/2025-2-18-373-382>

<https://orcid.org/0000-0003-4306-9959>

Клюєва Євгенія Миколаївна,

Доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри господарського та транспортного права Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук Національного транспортного університету

Любачин Дмитро Вікторович,

Здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук Національного транспортного університету

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ БІЖЕНЦІВ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. Стаття присвячена комплексному дослідженню особливостей захисту прав біженців у країнах Європейського Союзу в контексті сучасних міграційних викликів та гуманітарних криз. Актуальність теми зумовлена постійним зростанням кількості вимушено переміщених осіб у світі, кризою європейської системи притулку, а також масовим напливом біженців з України внаслідок збройної агресії російської федерації. У цих умовах питання ефективності правових механізмів захисту біженців набуває особливої наукової та практичної значущості. Метою статті є науково-правовий аналіз становлення та функціонування системи захисту прав біженців у Європейському Союзі, а також виявлення основних проблем її реалізації на нормативному, інституційному та практичному рівнях. У роботі простежено еволюцію міжнародно-правових підходів до захисту осіб, які вимушено залишили свої країни, починаючи з ранніх форм міжнародного співробітництва у міжвоєнний період і до формування сучасних універсальних стандартів у сфері прав людини. Показано, що сучасна система захисту біженців у ЄС ґрунтується на поєднанні міжнародних зобов'язань держав та наднаціонального правового регулювання, спрямованого на уніфікацію процедур і стандартів надання притулку.

У статті акцентовано увагу на ключових принципах захисту прав біженців, зокрема на принципі невислання, рівності та недискримінації, а також на зв'язку інституту притулку з загальною системою міжнародного захисту прав людини. Обґрунтовано, що попри проголошення високих стандартів, на практиці зберігається істотний розрив між задекларованими нормами та реальним рівнем їх імплементації у державах-членах ЄС, що проявляється у неоднорідності процедур, умов прийому та можливостей інтеграції біженців. Окремо розглянуто досвід реагування Європейського Союзу на масове переміщення громадян України, який засвідчив здатність ЄС до оперативного захисту, водночас актуалізувавши довгострокові інтеграційні проблеми. Зроблено висновок, що ефективний захист прав біженців у Європейському Союзі можливий лише за умови узгодженого застосування принципів солідарності та відповідальності, а також подолання розриву між правовими деклараціями та практикою їх реалізації.

Ключові слова: біженці, права людини, право притулку, Європейський Союз, міжнародний захист, міграційна політика, вимушене переміщення, тимчасовий захист.

Abstract. The article is devoted to a comprehensive study of the specific features of the protection of refugees' rights in the countries of the European Union in the context of contemporary migration challenges and humanitarian crises. The relevance of the topic is determined by the steady increase in the number of forcibly displaced persons worldwide, the crisis of the European asylum system, as well as the mass influx of refugees from Ukraine caused by the armed aggression of the

Russian Federation. Under these conditions, the issue of the effectiveness of legal mechanisms for the protection of refugees acquires particular scientific and practical significance.

The purpose of the article is to provide a legal and scholarly analysis of the formation and functioning of the system for the protection of refugees' rights in the European Union, as well as to identify the main problems of its implementation at the normative, institutional, and practical levels. The paper traces the evolution of international legal approaches to the protection of persons forced to leave their countries, starting from the early forms of international cooperation in the interwar period and leading to the establishment of modern universal human rights standards. It is demonstrated that the contemporary system of refugee protection in the EU is based on a combination of international obligations of states and supranational legal regulation aimed at harmonizing asylum procedures and protection standards. The article focuses on the key principles of refugee protection, in particular the principle of non-refoulement, equality, and non-discrimination, as well as on the close connection between the institution of asylum and the general system of international human rights protection. It is substantiated that, despite the proclamation of high standards, in practice there remains a significant gap between declared norms and their actual implementation in the EU Member States, which manifests itself in the heterogeneity of procedures, reception conditions, and opportunities for the integration of refugees. Particular attention is paid to the European Union's response to the mass displacement of Ukrainian citizens, which demonstrated the EU's capacity for rapid protection while simultaneously highlighting long-term integration challenges.

It is concluded that effective protection of refugees' rights in the European Union is possible only through the coordinated application of the principles of solidarity and responsibility, as well as through overcoming the gap between legal declarations and the practical implementation of refugee protection mechanisms.

Keywords: refugees, human rights, right to asylum, European Union, international protection, migration policy, forced displacement, temporary protection.

Постановка проблеми. Забезпечення прав і гідних умов для біженців залишається одним із найсерйозніших викликів для міжнародної спільноти у сучасному світі. На початку 20 століття, проблема біженців привернула увагу міжнародної спільноти, яка, усвідомлюючи гуманітарну важливість цього питання, почала брати на себе відповідальність за захист і підтримку біженців. Перші міжнародні установи, спрямовані на допомогу біженцям, були створені під егідою Ліги Націй. Після Другої світової війни, коли проблема біженців не лише залишилася невирішеною, а й загострилася, виникла потреба у новому міжнародному інструменті для визначення правового статусу біженців. Таким інструментом стала Організація Об'єднаних Націй, яка розробила та затвердила міжнародні стандарти захисту біженців і прав людини. З появою Європейського Союзу, питання біженців залишається актуальним, адже основою Євросоюзу є цінності, пов'язані з непорушністю і невідчужуваністю прав людини, свободою, рівністю та верховенством права. На жаль, міжнародні збройні конфлікти, які постійно спричиняють нові хвилі вимушеної міграції, становлять серйозний виклик як для міжнародної спільноти, так і для Європейського Союзу. Європейський Союз, який є ключовим гравцем у сфері захисту прав людини та забезпечення міжнародної безпеки, зіткнувся з масштабною кризою біженців у 2015-2016 роках, що виявило слабкі місця Спільної європейської системи притулку та необхідність її реформування.

Питання правового регулювання статусу біженців у Євросоюзі залишається надзвичайно актуальним через постійне зростання кількості вимушених переселенців і потребу в ефективному та гуманному управлінні міграційними потоками. Хоча Спільна європейська система притулку та низка директив і регламентів встановлюють єдині критерії, процедури та стандарти надання захисту біженцям, низка проблем залишається невирішеною. Зокрема, це стосується розподілу відповідальності між державами-членами, забезпечення належних умов прийому та інтеграції біженців. Окрім того, істотним викликом для

Європейського Союзу стала нова хвиля масового напливу вимушених переселенців з України через збройну агресію російської федерації, що спричинило безпрецедентне навантаження на системи притулку держав-членів і підкреслило необхідність термінових заходів для реагування на кризу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя дослідження становить аналіз еволюції правового статусу біженців, що простежується від зародження первинних моделей захисту в давні часи до їх практичного втілення у 20 столітті. Зокрема, в контексті дослідження ранніх форм притулку та еволюції формування поняття біженців було проаналізовано роботи таких науковців: В. Кавана, А. Чапмана. Водночас фундаментальні аспекти сучасної системи, що сформувалася у 20 столітті розглядаються на основі робіт Г. Гудвіна-Гілла, Дж. МакАдама, О. О. Сурілової, Я. П. Турецької, Н. В. Турчина тощо. У контексті дослідження права Європейського Союзу щодо захисту прав біженців, аналіз спирається на роботи таких науковців, як: К. Б. Димова, Л. К. Жданкіної, О. А. Малиновської, Л. М. Невара, Т. М. Анакіної, Т. О. Кортукової, К. Гайльброннера, К. Костелло та інших.

Незважаючи на значну кількість праць, присвячених регулюванню прав біженців у Європейському Союзі, окремими елементами Спільної європейської системи притулку, не вирішеною залишається проблема комплексного аналізу взаємозв'язку між трьома рівнями кризи європейської системи притулку, а саме нормативного, імплементаційного та практичного рівнів. Окрім того, на сьогоднішній день, залишається актуальною проблематика захисту прав українських біженців у Євросоюзі. Саме дослідженню цих взаємопов'язаних викликів, аналізу розриву між законодавчими деклараціями Європейського Союзу та практичною реальністю захисту прав біженців на національному рівні присвячено дану роботу.

Мета полягає у проведенні науково-правового дослідження становлення, функціонування, сучасних проблем та особливостей системи захисту прав біженців та переміщених осіб у Європейському Союзі.

Виклад основного матеріалу. Варто розпочати з того, що міжнародна спільнота пройшла довгий шлях розвитку в удосконаленні механізмів реагування на глобальні кризи, які включали як військові конфлікти, так і спричинені ними гуманітарні катастрофи, зокрема масштабні міграції населення. Проблематика питання захисту прав людей, вимушених покидати свої країни через переслідування, насилля, війни чи стихійні лиха, виникла ще задовго до формалізації міжнародного міграційного права в 20 столітті. Хоча до заснування Ліги Націй не існувало певних формалізованих міжнародних договорів, які б безпосередньо регулювали статус біженця, окремі складові правового захисту осіб, що шукали притулку, можна відстежити в релігійних, філософських та юридичних традиціях численних історичних епох.

Справжній прорив у міжнародному регулюванні питання біженців стався після Першої світової війни. В ті часи мали місце масові переміщення населення, зокрема: вірмени після геноциду 1915 року, росіяни після Жовтневої революції 1917 року, а також греки та турки після Греко-турецької війни 1919-1922 років [1]. Ці та інші міграційні виклики вимагали рішень від міжнародної спільноти. Ліга Націй, яка була утворена в 1919 році, стала першим міжнародним органом, що системно підійшов до вирішення проблем осіб без громадянства. У 1921 році на посаду Верховного комісару у справах біженців Ліги Націй був призначений Фрїттьоф Нансен. Під його керівництвом на міжурядовій конференції в липні 1922 року в місті Женева було ухвалено угоду, згідно якої відбулось запровадження посвідчення особи (Нансенівський паспорт), яке спочатку призначалось для російських осіб без громадянства та біженців [2]. Посвідчення було одночасно проїзним документом, але в угоді 1922 року було положення про те, що при поверненні до країни, яка видала посвідчення, особі необхідно отримати дозвіл на в'їзд [3]. Наступна угода була прийнята в 1924 році, вона була схожою на попередню, але вже стосувалась саме вірменських біженців. Варто зазначити те, що дані угоди не містили визначення терміну «біженець» і використовували лише саму назву [4]. У травні

1926 року була ухвалена угода про видачу посвідчень особам російським і вірменським біженцям, яка по суті об'єднала дві попередні угоди і внесла до них зміни та доповнення. Важливим є те, що саме угода 1926 року вперше ввела поняття «біженець» щодо певних груп осіб, хоча це не і було сучасним визначенням, а лише об'єднання під цим терміном двох груп біженців [5]. Угода 1926 року також передбачала створення оборотного фонду для покриття витрат на переїзд і розселення біженців, рекомендувала державам вносити спеціальні внески для цих цілей. Більша частина документа була присвячена впорядкуванню посвідчень біженців, схвалювалося вклеювання зворотних віз, а діти до 15 років включалися до посвідчень своїх батьків. Водночас варто підкреслити, що ця угода мала рекомендаційний характер.

Таким чином, вищезазначені угоди стали першими спробами міжнародної спільноти врегулювати проблеми біженців шляхом визнання їх особливого статусу, хоча при цьому, багато питань залишалися невирішеними. З метою їх часткового вирішення, в 1928 році було укладено декілька угод, зокрема угоду про правовий статус російських і вірменських біженців, угоду про поширення заходів на користь інших категорій біженців, а також угоду про функції представників Ліги Націй і Верховного комісара у справах біженців.

Наступним кроком у питанні біженців, стало підписання Женевської конвенції у 1933 році, яка стала першим міжнародним актом, який системно закріпив правовий статус біженців і забезпечив їх основними правами. На відміну від попередніх угод 20-х років, які більше зосереджувалися на адміністративних питаннях, зокрема видачі Нансенівських паспортів та запровадженні певних правових процедур, Конвенція від 1933 року розширила рамки захисту біженців. Вона вперше висвітила принцип невислання або ж *non-refoulement*, який став важливим елементом міжнародного права, що стосується біженців у наступні десятиліття і залишається актуальним на сьогоднішній день [6].

Принцип *non-refoulement*, став фундаментом для міжнародного права біженців і суттєво вплинув на сучасні нормативні акти в сфері міграції. Його подальше закріплення в Конвенції про статус біженців від 1951 року лягло в основу розвитку міжнародно-правових стандартів захисту прав біженців. Даний принцип прямо впливає на законодавство багатьох держав і зобов'язує їх утримуватися від повернення осіб на території, де їм можуть загрожувати переслідування, тортури або мають місце інші серйозні порушення прав людини. На сьогоднішній день, даний принцип слугує основою діяльності ключових міжнародних організацій, зокрема Організації Об'єднаних Націй (далі - ООН) та Управління Верховного Комісара у справах біженців, і активно застосовується для вирішення міграційних криз.

Науковці К. В. Мануїлова та О. О. Сурілова вказують наступне: «Основоположні принципи міжнародного міграційного права, зокрема принцип невислання, принцип недопущення дискримінації, право на притулок та право на свободу пересування, створюють основу для забезпечення прав мігрантів, біженців і осіб, які претендують на притулок. Проте ефективність їх реалізації значною мірою залежить від готовності держав імплементувати дані міжнародні зобов'язання до національного законодавства та дотримуватися взятих на себе обов'язків», з чим не можна не погодитись [7, с.166].

Конвенція 1933 року закріпила обов'язки держав-учасниць у таких сферах, як процедура оформлення статусу, видача посвідчень особи, умови праці, освіти, соціального забезпечення та податкового режиму для біженців. Була закріплена необхідність створення національних комітетів із питань біженців для координації діяльності відповідних органів. Цей документ об'єднав усі категорії біженців, згадані в попередніх угодах, і зрівняв їхній правовий статус. Також, Конвенція 1933 року визначила біженця як особу, яка через небезпеку переслідування за расовою, релігійною, національною ознакою, політичними переконаннями чи приналежністю до певної соціальної групи змушена покинути свою державу. Такі особи отримували статус біженців і мали право на захист та притулок в інших країнах [6].

Таким чином, Конвенція від 1933 року стала фундаментальним актом, який закріпив основи сучасного міжнародного права в сфері захисту біженців, значно розширивши та

доповнивши їх права у порівнянні з попередніми угодами 1920-х років. Проте, ця Конвенція не була всеохоплюючою та абсолютно робочим інструментом, оскільки багато держав ігнорували її положення, а біженці продовжували стикатися з перешкодами при пошуку притулку та захисту. Після Конвенції 1933 року розвиток міжнародного права в сфері захисту прав біженців тривав, але був значно ускладнений через складну політичну ситуацію у світі. У 1938 році відбулася Евіанська конференція, яка була скликана з метою вирішення проблеми єврейських біженців, які тікали з нацистської Німеччини та окупованих територій. На конференцію, що проходила в курортному містечку Евіан-ле-Бен у Франції, були запрошені представники з 32 країн, зокрема Сполучені Штати Америки (далі - США), Велика Британія, Франція, Канада та інші. США закликали знайти довгострокове рішення, однак більшість держав, побоюючись економічних труднощів через прийом біженців, не послабили імміграційні обмеження. Конференція, що тривала тиждень, не дала значних результатів: за винятком Домініканської Республіки, яка погодилася прийняти невелику кількість біженців, інші країни відмовилися від зобов'язань. Одним із небагатьох позитивних підсумків стало створення Міжурядового комітету у справах біженців, який продовжував працювати над проблемою [8].

Під час Другої світової війни ситуація з біженцями стала ще критичнішою: фактично, мільйони людей залишилися без громадянства та правового захисту, а країни, які в більшості були зосереджені на веденні воєнних дій, неохоче приймали нових біженців.

Незважаючи на поступове вдосконалення міжнародного права в цій сфері, досвід міжвоєнного та воєнного періоду виявив його недостатню ефективність у кризових ситуаціях. Більшість країн, хоча й визнавали важливість захисту біженців, проте, на практиці, не дуже й поспішали брати на себе конкретні зобов'язання чи пом'якшувати імміграційні обмеження. Лише після трагічних наслідків Другої світової війни, світова спільнота була вимушена розробити й ухвалити більш ґрунтовні механізми, втілені згодом у Конвенції про статус біженців 1951 року. У відповідь на масштабну гуманітарну катастрофу, спричинену наймасштабнішою війною в історії людства, міжнародне співтовариство нарешті зрозуміло потребу в універсальному правовому документі, який би чітко визначав статус біженців і покладав на держави конкретні обов'язки щодо їх охорони та захисту.

Як відповідь на ці події, у 1947 році під егідою ООН була заснована Міжнародна організація з у справах біженців, яка функціонувала як тимчасовий орган з мандатом, що стосувався репатріації, переселення чи надання іншої допомоги людям, що які були вимушені тікати від війни чи переслідувань. Дана організація стала першим міжнародним інститутом у рамках ООН, який отримав чітко визначений функціональний мандат щодо забезпечення захисту біженців. Однак, діяльність даної організації обмежувалася певним строком, вона діяла до 1952 року, оскільки, як було зазначено вище, діяла як перехідний орган, що стимулювало розробку сталого механізму у справах біженців. У 1950 році Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію № 428 (V), завдяки якій було створено Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, яке розпочало свою роботу на початку 1951 року [9]. Основною метою даного Управління стало надання міжнародного захисту біженцям та сприяння пошуку стійких рішень їхнього становища - через добровільне повернення на батьківщину, інтеграцію або переселення до інших країн. Того ж року, була прийнята Конвенція про статус біженців, яка заклала основу сучасної системи міжнародного захисту біженців.

Науковці Н. В. Турчин та А. В. Турчин вказують на те, що формування міжнародного визначення терміну «біженець» стало реакцією на значні геополітичні потрясіння 20 століття, зокрема на 1 та 2 світові війни, і послужило основою для подальшого закріплення правового статусу біженців у Конвенції 1951 року та роботі Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. Автори наголошують, що узагальнення досвіду Ліги Націй відіграло ключову роль у перетворенні інституту притулку у правову категорію міжнародного рівня [10]. З даним твердженням важко не погодитись, оскільки, внаслідок глобальних викликів для

людства у першій половині 20 століття, мільйони осіб були вимушені залишити свої домівки через війни, репресії та переслідування, що підкреслило нагальну потребу в розробці ефективних засобів для їх захисту.

Внаслідок цього, реакцією міжнародної спільноти на ці виклики як раз і стало прийняття Конвенції про статус біженців 1951 року, яка стала першим універсальним правовим документом, визначав статус біженців, їх права та обов'язки приймаючих держав, базуючись на основі попередніх угод і конвенцій, а також на досвіді Другої світової війни. Згідно положень Конвенції, основною умовою для визнання особи біженцем стало наявне обґрунтоване побоювання переслідування за ознакою раси, релігії, національності, приналежності до певної соціальної групи або ж політичних переконань [11]. Науковець А. Гороть зазначав, що: «Конвенція 1951 року, розроблена за рекомендаціями новоствореної Комісії ООН з прав людини, стала віхою у справі розробки норм поведінки з біженцями» [12]. Попри те, що певні положення Конвенції 1951 року потребують оновлення з огляду на сучасні зміни і трансформації в сфері міграції та притулку, на сьогоднішній день, вона й досі є ключовим документом міжнародного права у сфері захисту біженців. Станом на 2025 рік, до даної Конвенції приєдналося 146 держав, зокрема усі держави-члени Європейського Союзу (далі – ЄС).

Теоретичне осмислення правового статусу біженців та механізмів їхнього захисту неможливе без урахування місця цих інститутів у системі міжнародного права. Проблематика, яка пов'язана з біженцями тісно переплітається з загальними аспектами захисту прав людини, адже саме порушення фундаментальних прав і свобод зазвичай є головною причиною вимушеного переміщення людей. В даному контексті варто звернути увагу на думку науковця О. Р. Поєдинок, яка стверджує, що «міжнародне право захисту прав біженців слід розглядати як інститут у складі галузі міжнародного права захисту прав людини. Вони співвідносяться, як конкретне (спеціальне) та загальне, причому інститут захисту прав біженців є настільки розвиненим, що має ряд своїх особливостей, зокрема щодо співвідношення та взаємодії із рештою норм галузі міжнародного захисту прав людини. Зокрема, зв'язок між загальним і конкретним простежується в тому, що саме порушення прав людини спричиняє потоки біженців. У цьому контексті права людини набувають особливого значення, адже дії, які їх порушують, можуть слугувати конкретним прикладом наслідків переслідування» [13, с. 253].

На жаль, військові конфлікти, порушення прав людини, стихійні лиха та інші фактори надалі змушують мільйони людей по всьому світу залишати свої рідні домівки і шукати притулку в інших країнах. До регіонів, які тісно пов'язані з міжнародною міграцією та переміщенням, належить і Європа. ЄС є одним з найбільших об'єднань у світі, яке відіграє ключову роль у сфері захисту прав людини та забезпечення міжнародної безпеки. Євросоюз завжди ставив права людини в центр своєї політики, вважаючи їх невід'ємною частиною європейських цінностей - свободи, демократії, рівності та поваги до гідності кожної людини. У контексті біженців це проявляється насамперед у прагненні надати захист тим, хто тікає від війни, переслідувань чи небезпеки, незалежно від походження. ЄС має доволі розвинену нормативно-правову базу, що стосується питання міжнародного захисту, зокрема через спільну політику в напрямку надання притулку та імплементації Женевської конвенції 1951 року про статус біженців разом із Протоколом 1967 року.

Водночас, варто звернути увагу на те, що члени ЄС зберігають певний рівень автономності у реалізації цих норм, що спричиняє певну неоднорідність процедур та підходів до надання статусу біженця. Основними проблемами в цьому контексті є довготривалість процедур, що стосуються розгляду заяв про надання притулку, відмінності в оцінці статусу біженця в різних країнах ЄС, труднощі з доведенням обґрунтованості запиту, а також інші юридичні та адміністративні перешкоди, які можуть становити загрозу для шукачів притулку. Важливим напрямком є також узгодження політики держав-членів щодо захисту біженців та забезпечення дотримання їхніх прав відповідно до міжнародних стандартів.

Тим не менш, питання надання притулку та захисту прав біженців й надалі залишається одним з пріоритетів ЄС в галузі юстиції та внутрішніх справ. Для створення єдиного правового простору та уніфікованих стандартів у цій галузі, Євросоюзом була розроблена система CEAS (Спільна європейська система притулку, далі – СЄСП). Ця система, що складається з низки директив та регламентів, має на меті гармонізацію стандартів захисту в усіх 27 державах-членах. Однак, на практиці ця спроба гармонізації часто стикається з глибокою політичною фрагментацією та суттєвими відмінностями у національних практиках, що призводить до нерівного доступу до захисту.

Концепція створення спільної системи притулку зародилася ще в 1999 році під час засідання Європейської Ради в Тампері, де були окреслені ключові принципи та напрями її розвитку. Проте безпосереднє формування СЄСП розпочалося ще після набуття чинності Амстердамським договором 1997 року, який передав частину повноважень у сферах міграції та притулку на наднаціональний рівень.

СЄСП є ключовою складовою політики Європейського Союзу у сфері свободи, безпеки та справедливості. Її метою є створення гармонізованого та уніфікованого простору захисту в межах ЄС, що ґрунтується на спільних стандартах надання притулку та повазі до фундаментальних прав людини. Варто зазначити, що загалом, правовою основою для СЄСП слугував Договір про функціонування ЄС, зокрема ст. 78 Договору, яка прямо закликає до розробки спільної політики щодо притулку, додаткового захисту та тимчасового захисту, спрямованої на надання відповідного статусу будь-якому громадянину третьої країни, який потребує міжнародного захисту [14].

Основна мета СЄСП є двоякою: по-перше, забезпечити, щоб шукачі притулку мали однакове ставлення та доступ до справедливих і ефективних процедур незалежно від того, в якій державі-члені вони подають заяву. По-друге, система покликана запобігати вторинним переміщенням шукачів притулку та гарантувати, що кожна заява розглядається по суті лише однією державою-членом. Як зазначає провідний науковець європейського міграційного права Е. Гілд: вся архітектура СЄСП була побудована на принципі «взаємної довіри», тобто припущенні, що всі держави-члени дотримуються стандартів ЄС та є «безпечними» одна для одної [15]. Створення СЄСП, це спроба перейти від окремих, часто суперечливих, національних систем притулку кожної окремої держави-члена до єдиного, узгодженого простору захисту в межах СЄСП. Правову основу СЄСП складають регламенти та директиви ЄС, які визначають уніфіковані вимоги та стандарти для держав-членів у сфері надання притулку. До ключових регламентів можна віднести Дублінську регламентацію (зокрема Дублінський регламент III 604/2013), яка встановлює критерії, що визначають відповідальну державу за розгляд заяв про міжнародний захист.

До ключових директив можна віднести: Кваліфікаційна директива 2011/95/ЄС, яка встановлює єдині стандарти для визнання статусу біженця та додаткового захисту, визначаючи критерії надання таких статусів; Директива 2013/32/ЄС, яка регулює процеси надання притулку, також створює узгоджену систему для ефективного та справедливого розгляду заяв про міжнародний захист через чіткі правила реєстрації, подання клопотань, строки розгляду, надання безоплатної правової підтримки заявникам та гарантування права на судовий оскарження рішень; Директива 2013/33/ЄС про умови прийому, яка встановлює мінімальні вимоги до прийому шукачів притулку в Європейському Союзі, включаючи забезпечення житлом, харчуванням та медичною допомогою; Директива 2001/55/ЄС про тимчасовий захист, яка передбачає надання негайного та тимчасового захисту біженцям у випадку масового напливу та інші.

Вищезгадані акти ЄС створюють правову основу для захисту біженців, гармонізації національних систем надання притулку та посилення співпраці між державами-членами. Водночас, усе більш помітною стає проблема розбіжності між високими стандартами, визначеними в цих документах, і реальною практикою їхнього впровадження та застосування. Одним із ключових елементів СЄСП є Дублінська система, яка встановлює критерії

визначення держави, відповідальної за розгляд клопотання про надання міжнародного захисту в межах ЄС. На сьогодні, її основним документом виступає Дублінський регламент III (№604/2013).

Біженці часто не мають постійного місця проживання або змушені переміщатися між країнами через економічні чи безпекові причини. Встановлення відповідальності за країною, де заявник перебував останні п'ять місяців, може ускладнювати бюрократичні процедури, затримуючи процес надання притулку. Також, деякі країни можуть умисно не реєструвати мігрантів або створювати несприятливі умови для їхнього проживання, щоб уникнути відповідальності за розгляд їхніх заяв. Подібна практика вже мала місце в окремих східноєвропейських країнах ЄС. Біженці зазвичай прагнуть оселитися в державах із кращими соціальними гарантіями або де проживають їхні родичі, але прив'язка до країни першого в'їзду чи тимчасового перебування обмежує їхній вибір. Це може викликати відчуття несвободи та спонукати до нелегальних переміщень у межах ЄС. У цьому контексті, науковець І. Янчук зазначає, що «ЄС раніше сприймав імміграцію як раптове явище, що посилювалося у 2015 році, але зменшилося, наприклад, у 2016 році. Однак імміграція є постійною характеристикою ЄС і частиною самого його сенсу існування, тому країни-члени регулярно стикаються з викликами, пов'язаними з масовою міграцією» [16, с. 118].

Одним із механізмів реагування на масовий наплив біженців у ЄС є надання тимчасового захисту відповідно до положень директиви 2001/55/ЄС. Директива 2001/55/ЄС від 2001 року про мінімальні норми надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб, є інструментом вторинного законодавства ЄС, створеним для вирішення проблем системи притулку під час міграційних криз. Її головна мета – забезпечити швидкий і колективний захист великій кількості осіб, які не можуть повернутися до країни походження через збройні конфлікти, насильство або порушення прав людини. Директива сприяє солідарному розподілу відповідальності між державами-членами ЄС, балансуючи при цьому між гуманітарними зобов'язаннями та інтересами внутрішньої безпеки [17].

Особливістю даного нормативно-правового акту є запровадження механізму «тимчасового захисту», який відрізняється від традиційної процедури надання статусу біженця більш швидшим застосуванням, спрощеними процедурами та колективним підходом до визнання потреби в захисті. Замість індивідуального розгляду кожного випадку, Рада ЄС приймає рішення про активізацію захисту в умовах масового припливу мігрантів. Такий підхід розроблено для подолання обмежень національних систем притулку, які не здатні ефективно обробляти запити в умовах масового напливу осіб, що потребують захисту у ситуаціях, в яких індивідуальний розгляд кожного випадку стає неможливим. Варто зазначити те, що застосування директиви 2001/55/ЄС про тимчасовий захист, протягом майже двох десятиліть було виключно гіпотетичним, оскільки її вперше активували лише у 2022 році. Це сталося через масове переміщення громадян України, викликане міжнародним збройним конфліктом та агресією російської федерації проти нашої держави.

Активація механізму тимчасового захисту, відповідно до положень директиви 2001/55/ЄС гарантувала українським біженцям право на проживання в Європейському Союзі. За рішенням Ради ЄС 2025/1460 від 15 липня 2025 року, термін дії тимчасового захисту для українців має завершитись 4 березня 2027 року. Також, механізм тимчасового захисту забезпечив громадянам України негайний доступ до освіти, ринку праці, медичних та соціальних послуг. Додатково цей механізм передбачав важливі права, такі як можливість возз'єднання сімей та свободу пересування в межах Євросоюзу. Активація механізму тимчасового захисту для українців допомогла швидко забезпечити основні потреби українських біженців та ефективно розподілити міграційне навантаження між державами-членами ЄС. Станом на 2025 рік найбільшу кількість українських біженців прийняли Польща, Німеччина, Чехія, Італія та Іспанія. Знову ж таки, такий розподіл демонструє принцип європейської солідарності на практиці.

Таким чином, можна констатувати, що сучасна система захисту прав біженців у Європейському Союзі є результатом тривалої еволюції інституту притулку, який трансформувався з релігійних та ситуативних практик у чітку міжнародно-правову категорію, закріплену Женевською конвенцією 1951 року та Протоколом до неї від 1967 року. Дослідження показало, що попри створення Спільної європейської системи притулку та уніфікацію законодавства через чималу кількість директив, зокрема 2011/95/ЄС і 2013/32/ЄС, на практиці зберігається значна фрагментація через дискреційні повноваження держав-членів, що призводить до різного рівня забезпечення прав шукачів притулку та порушує принцип правової визначеності. Ключовою проблемою функціонування системи є неефективність Дублінського регламенту, який через принцип «країни першого в'їзду» покладає непропорційний тягар на прикордонні держави, що підтверджується практикою ЄСПЛ та потребує заміни механізмом обов'язкової солідарності, передбаченим новим Регламентом 2024/1351. Особливе практичне значення має аналіз застосування Директиви 2001/55/ЄС у відповідь на збройну агресію РФ проти України, що створило унікальний прецедент ефективного використання механізму тимчасового захисту, дозволивши уникнути колапсу національних міграційних систем та забезпечити мільйонам українців негайний доступ до соціально-економічних прав, на відміну від складних бюрократичних процедур надання статусу біженця.

Разом з тим, було виявлено, що юридичне визнання статусу не гарантує автоматичної інтеграції, це зумовлено короткостроковістю дозволів на проживання, бюрократичними бар'єрами у визнанні кваліфікацій та дискримінацією на ринку житла, що в свою чергу вимагає від держав-членів впровадження більш комплексних стратегій адаптації. Підсумовуючи, варто наголосити, що ефективний захист прав біженців у ЄС можливий лише за умови узгодженої імплементації принципів солідарності та субсидіарності, що дозволить трансформувати систему з декларативної у дієвий механізм справедливого розподілу відповідальності. Лише такий підхід дозволить ЄС сформувати систему, що не тільки реагує на кризи, а й гармонійно поєднує безпекові пріоритети з фундаментальним обов'язком захисту прав людини в умовах глобальних викликів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Tusan M. The Concentration Camp as Site of Refuge: The Rise of the Refugee Camp and the Great War in the Middle East. *The Journal of Modern History*. 2021. Vol. 93, No. 4. P. 824–860.
2. Турецька Я. П. Історія запровадження паспорта Нансена: «попередника» проїзного документу біженця. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2017. Т. 1, вип. 30. С. 53–55. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc30/part_1/16.pdf
3. Arrangement with respect to the issue of certificates of identity to Russian Refugees : League of Nations Arrangement of 05.07.1922. *League of Nations Treaty Series*. Vol. 13. No. 355. P. 238. URL: <http://www.refworld.org/docid/3dd8b4864.html>
4. Plan for the issue of a certificate of identity to Armenian Refugees 31 May 1924. *League of Nations Official Journal*. No. 7–10. PP. 969–970.
5. Arrangement relating to the Issue of Identity Certificates to Russian and Armenian Refugees : League of Nations Arrangement of 12.05.1926. *League of Nations Treaty Series*. Vol. 89. No. 2004. P. 47. URL: <http://www.refworld.org/pdfid/3dd8b5802.pdf>
6. Convention of 28 October 1933 relating to the International Status of Refugees: *League of Nations Convention No. 3663*. URL: <https://www.refworld.org/legal/agreements/ion/1933/en/17584>
7. Мануїлова К. В., Сурілова О. О. Міжнародно-правове регулювання міграційних процесів: відповідність принципам і стандартам прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2024. Вип. 72. С. 164–167.
8. The Evian Conference. *United States Holocaust Memorial Museum*. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/the-evianconference>

9. United Nations General Assembly. Resolution 428 (V). Statute of the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees. 14.12.1950. URL: <https://www.refworld.org/legal/constinstr/unga/1950/en/72586>
10. Турчин Н. В., Турчин А. В. Права та захист біженців у міжнародному праві. Порівняльно-аналітичне право. 2020. Вип. 3. С. 212–218. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/35692/1/PRAVA.pdf>
11. The 1951 Refugee Convention and 1967 Protocol relating to the Status of Refugees. UNHCR. URL: <https://www.unhcr.org/media/1951-refugee-convention-and-1967-protocol-relating-status-refugees>
12. Гороть А. Ретроспективний аналіз міжнародних норм захисту прав біженців. Історико-правовий часопис. 2017. № 2 (10). С. 49–54. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/13876/1/10%20horot%27.pdf>
13. Поєдинок О. Р. Інститут міжнародно-правового захисту прав біженців: місце у системі міжнародного права, сучасний стан і перспективи розвитку. Альманах міжнародного права. 2010. Вип. 2. С. 250–262. URL: <http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v2/21.pdf>
14. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. Official Journal of the European Union. C 202. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2016/oj/eng
15. Guild E. The Common European Asylum System: A system in crisis or a crisis in the system? CEPS Policy Brief. 2016. URL: https://download.ssrn.com/16/02/24/ssrn_id2737412_code1479531.pdf
16. Янчук І. Медійне відлуння міграційної кризи: українські біженці в Європі. Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини : зб. матеріалів V Міжнар. наук. конф. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. С. 117–119. URL: <https://jts.donnu.edu.ua/article/view/14397/14303>
17. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons. Official Journal of the European Union. L 212. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj/eng>